

Abp Henryk MUSZYŃSKI

JEROZOLIMA Z CZASÓW DAWIDA W ŚWIETLE OPISÓW BIBLIJNYCH I BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Treść: 1. Twierdza Jebusytów i jej zdobycie przez Dawida. 2. "Miasto Dawida"

Biblijny opis Jerozolimy z czasów bezpośrednio przed-Dawidowych i z okresu rządów Dawida jest zamieszczony w Drugiej Księdze Samuela (2 Sm rozdz. 5-7) oraz w paralelnych tekstach Pierwszej Księgi Kronik (1 Krn rozdz. 11-18). W oparciu o obie Księgi możemy dość dokładnie odtworzyć kolejność wydarzeń związanych z początkami izraelskiego zasiedlenia miasta. Po śmierci Iszbaala, syna Saula, Dawid objął rządy w Hebronie, gdzie został namaszczony na króla Izraela. Wkrótce dokonał podboju Jerozolimy (pomiędzy rokiem 1005-1000) zamieszkiwanej w owym czasie przez Jebusytów i uczynił z niej stolicę swojego państwa. Pokonał Filistynów i podjął w Jerozolimie szeroko zakrojone prace budowlane, których rozmiary odpowiadały ambicjom nowego władcy. Wybór Jerozolimy nie był sprawą przypadku: miasto leżało na pograniczu pokolenia Judy i Beniamina, i umożliwiało skuteczną kontrolę nad przebiegającym po wzgórzach środkowej części kraju szlakiem komunikacyjnym, łączącym północ i południe Palestyny. "Judą rządził w Hebronie lat siedem i sześć miesięcy, w Jerozolimie zaś całym Izraelem i Judą (od 998) rządził lat trzydzieści trzy" (2 Sm 5,5) czyli łączny czas rządów Dawida trwał prawie 40 lat (1010-970).

1. Twierdza Jebusytów i jej zdobycie przez Dawida

Opis podboju Jerozolimy jest bardzo lakoniczny (2 Sm 5,6-8). Jebusyci byli przekonani o niedostępności silnie umocnionego miasta, o którym sądzili, że nie potrzebuje szczególnych sił militarnych, bo naturalne położenie na południowych i spadzistych stokach góry pomiędzy doliną Cedronu od wschodu i Tyropeon od zachodu oraz silne mury fortyfikacyjne sprawiały, że było ono nie do zdobycia. Gdy Dawid wyruszał przeciwko nim, odnieśli się do niego z pogardą, mówiąc: "Nie wejdziesz tutaj, lecz odepchną cię ślepi i kulawi" (w.6). Dawid jednak użył podstępny, naśladując sztukę wojenną Izraelitów z okresu wczesnego podboju Kanaanu. Wybrał grupę ochotników, którzy podstępem wdarli się do miasta przez "przeście pod-

ziemne" (BT). Dokładne ustalenie okoliczności zdobycia Jerozolimy utrudnia fakt, że tekst relacjonujący to wydarzenie jest skażony, ponadto istnieje poważna trudność pogodzenia opisu biblijnego z danymi archeologicznymi. Stąd, nie ma wśród uczonych pełnej zgody, co się właściwie wydarzyło. Tekst hebrajski 2 Sm 5,8 w dosłownym tłumaczeniu brzmi: "Dawid powiedział: Ci, którzy zaatakują Jebusytów i osiągną (bądź: uderzą, lub: zdobędą) pionowy szyb" hebr. *sinnor* - [BT "Ktokolwiek pokona Jebusytów, zdobywając przejście podziemne"]. Wiadomo, że chodzi o wydrążony pionowy 14 m. głęboki szyb, prowadzący do tunelu, też wydrążonego pod ziemią, którym doprowadzano wodę ze źródła Gichon w Dolinie Cedronu do miasta. Szyb ten został odkryty przez Warrena już w r. 1867 (nazywany też szybem Warrena) i ponownie zbadany przez H.L. Vincenta w r. 1911. a także przez Yigal Shiloh w latach 1979-1981. Istnieją dwa sposoby objaśniania tego tekstu. Tradycyjnie przyjmowano, że grupa sprawnych żołnierzy, dowodzonych przez Joaba, dokonała wyczynu polegającego na brawurowej wspinaczce po pionowej ścianie szybu i weszła do środka miasta i zdobyła miasto podstępem przez zaskoczenie obrońców.

W początkach lat 60. Beniamin Mazar przedłożył jednak inne rozwiązanie. Jego zdaniem przebieg wypadków świadczy, że hebr. wyrażenie *wayyiga' bassinnor*, dosł. "uderzyli (i zniszczyli) pionowy szyb", należy pojmować jako aluzję do uszkodzenia szybu. Charakterystyczne, że w paralelnym opisie, podanym w 1 Krn 11,4-9, nie ma żadnej wzmianki o szybie. Wygląda na to, że Joab i jego podwładni odcięli dopływ wody oraz podjęli szturm na mury miasta po ich wschodniej stronie. Strategia Joaba stanowiła zatem zręczne połączenie dwóch czynników - pozbawienia mieszkańców miasta zaopatrzenia w wodę oraz nagłego ataku na mury. Mazar sądzi, że aczkolwiek tradycyjne rozwiązanie nie jest niemożliwe, zaproponowane przez niego jest bardziej prawdopodobne.

Archeologowie odnaleźli pozostałości murów miejskich zbudowanych przez Jebusytów po północnej stronie miasta w okresie średniego brązu (ok. 1800 r. przed Chr.). Przez długi okres czasu, pomimo licznych kampanii wykopaliskowych prowadzonych na tzw. Ofelu (1913-1914 i 1923-1924 - R. Weil, 1923-1925 - R.S.A. Macalister i Duncan, 1927 - J.W. Cowfoot) dokładny bieg i zasięg murów Jebusejskich stanowił prawdziwą zagadkę. Dopiero w czasie kampanii K. Kenyon (1961-1967) z Brytyjskiej Szkoły Archeologicznej udało się ustalić bieg murów miasta Jebusytów. Stwierdziła ona że mur północny biegł ok. 230 m. od linii dzisiejszych południowych murów świątynnych, a więc mniej więcej w połowie wzgórza (a nie na szczycie Ofelu, jak błędnie sądzono). Wschodni zaś mur biegł ok. 50 m. poniżej wschodnich murów z okresu Nehemiasza z czasów Machabeuszy. Późniejsze wykopaliska M. Broshi'ego i B. Mazara dokonane już po reunifikacji Jerozolimy potwierdziły wcześniejsze wyniki wykopalisk. Zgodnie z wynikami tych badań wejście do tunelu doprowadzającego wodę ze źródła Gichon, znajdowało się już wewnątrz miasta.

Według najnowszych danych archeologii, mury z okresu Jebusyckiego broniły dostępu do źródła Gichon oraz szybu połączonego z tunelem bądź tunelami, którymi

doprowadzano wodę do miasta. Znajdowały się one w jednym z najbardziej newralgicznych punktów, zawsze silnie ufortyfikowanym z powodu swojego strategicznego znaczenia. Usytuowane na wzgórzu znanym jako Ofel, na południe od tzw. terenu świątynnego, są nazywane przez archeologów stokami Jebusyckimi. Stanowiły one istotny składnik całości systemu obronnego, o tyle ważny, że znajdujący się bezpośrednio w pobliżu ujęcia wodnego. Swój kształt w czasach podboju dokonanego przez Dawida zawdzięczały przeróbkom dokonany w XIII w. przed Chr. kiedy to Jebusyci podjęli zakrojone na wielką skalę roboty modyfikacyjne. Zachował się również tunel, którym doprowadzano wodę ze źródła do miasta, ale w takiej postaci, jaką uzyskał trzy stulecia po Dawidzie, czyli pod sam koniec VIII w. przed Chr., gdy został poprawiony przez króla Ezechiasza w obliczu śmiertelnego zagrożenia ze strony Asyryjczyków (2 Krl 20,20). Przez długi czas (m.in. O. Vincent) identyfikowano tzw. kanał Ezechiasza z *sinnor* okresu Jebusyjskiego.

2. "Miasto Dawida"

Po zdobyciu Jerozolimy "Dawid zamieszkiwał w twierdzy, którą nazwał Miastem Dawidowym" (2 Sm 5,9). Było to związane z ustanowieniem nowej stolicy i zapoczątkowało ścisłą więź Jerozolimy, "Miasta Dawidowego", z dynastią Dawidową. Zmieniając wcześniejszy stan rzeczy Dawid przez podjęte prace przesądził w dużym stopniu o przyszłości tego miejsca, którego wymowa i żywotność okazały się niesłychanie trwałe. Umocnił i rozbudował twierdzę Jebusycką i zaadoptował ją do nowych potrzeb. Świadczy o tym m. in. wzmianka o zbudowaniu muru dookoła "od millo do wnętrza" (2 Sm 5,9). Przez długi czas słowo "millo" lub "mello" rozumiano jako nazwę konkretnego miejsca, na przykład część obwarowań twierdzy albo zbiornika na wodę na wypadek oblężenia (tak nadal w komentarzu do biblijnego tekstu w BT, s. 290). Niejasność odnośnie do znaczenia i położenia "millo" znajduje swoje wyraźne odbicie w tłumaczeniach (przekład Wujka: "wszystkie domy miasta Mello"; Luter - "wszystek dom Mello"; BT: "cały ogród Millo"; por. 2 Sm 5,9; 1 Krl 9,15.24; 2 Krn 32,5).

Wykopaliska podjęte w latach 60. i 70. obecnego stulecia prowadzą jednak do wniosku, że "millo" to określenie ścian wspierających główny mur obronny oraz (a może tylko?) systemu tarasów, zbudowanych na planie obszernych schodów na południowo-wschodnim zboczu Ofelu, nazywanego "Miastem Dawidowym". Na tarasach wznoszono mniejsze i większe domostwa, co sprawiło, że w czasach Salomona, syna i następcy Dawida, Jerozolima rozrosła się znacznie powiększając swoje rozmiary. Małeńkie poletka pomiędzy domostwami mogły być wykorzystywane jako miniaturowe zielone tarasy lub nawet do uprawy przydomowych warzyw. Dokładano wszelkich starań, aby utrzymać tarasy w jak najlepszym stanie. Umacniano je wielokrotnie w obliczu zagrożeń (por. 2 Krn 32,5), a także naprawiano oraz zabezpieczano przed niszczyielskim działaniem czasu, zwłaszcza w porze deszczowej, gdy spływały tamtędy silne strumienie wody. Powyższe sugestie znajdują swoje potwierdzenie także w etymologii. Nazwa "millo" zdaje się podsuwać przypuszcze-

nie, że chodzi o miejsce wypełnione ziemią (por. hebr. *male* - "wypełniać, napełniać"). Miasto zbudowane na tarasach było o wiele bardziej wytrzymałe i pojemniejsze niż gdyby zbudowano je wprost na zboczu wzgórza. Mimo to jest faktem, że w dłuższej perspektywie czasowej tarasy nie były trwałe. W gruncie rzeczy jedyne zachowane do dzisiaj pozostałości tarasów pochodzą z ostatniego okresu istnienia Państwa Północnego, czyli z przełomu VII i VI w. przed Chr. Wszystkie wcześniejsze konstrukcje ulegały różnym przeróbkom i nie jesteśmy w stanie wskazać czegośkolwiek, co z pewnością sięgałoby czasów Dawida. Pozostaje jednak faktem, że w zrozumieniu współczesnych Jerozolima z czasów Dawida i Salomona ze względu na swoje umocnienia uchodziła za miasto niezdobyte i niewyciężone (por. 2 Krl 19,32-34; Iz 26,1; Lm 4,12; Ps 125,1).

W czasie panowania Dawida Jerozolima rozbudowała się także w kierunku zachodnim. Intensywne kampanie wykopaliskowe podjęte po zjednoczeniu Jerozolimy przez Yigal Shiloh (1978-1985), Benjamina Mazara, Magen Broshie'go wydobyły na światło dzienne wiele pozostałości z okresu I świątyni: fragmenty muru, zabudowań, grobowce, okazała ceramika. Zasięg Jerozolimy od strony zachodniej za czasów Dawida jest trudny do ustalenia. W późniejszym okresie została ona znacznie poszerzona obejmując swym zasięgiem dużą część dzisiejszej dzielnicy żydowskiej a także armeńskiej. Dokładniejsze badania wykazują jednak, że większość pozostałości tutaj odkrytych pochodzi z okresu późniejszego, głównie z czasów króla Ezechiasza (728-699), który rozbudował i poszerzył znacznie zasięg Jerozolimy.

Najbardziej znaczącym przedsięwzięciem budowlanym, które Dawid podjął w Jerozolimie, było wzniesienie pałacu królewskiego. Biblia opowiada o tym w kontekście nieukrywanego podziwu dla Dawida, nadając temu wydarzeniu znaczenie wyraźnie religijne: "Dawid stawał się coraz potężniejszy, bo Pan, Bóg Zastępów, był z nim" (2 Sm 5,10). W tym miejscu narracja biblijna brzmi jednak dość zaskakująco: "Hiram, król Tyru wysłał posłów do Dawida z drzewem cedrowym, cieślami i murarzami, aby zbudowali Dawidowi pałac. Wtedy Dawid uznał, że Pan potwierdził go królem nad Izraelem, i że jego władzę królewską wywyższył ze względu na lud swój - Izraela" (ww.11-12). Tekst sugeruje jakoby inicjatywa zbudowania pałacu wyszła od Hiramusa i została potraktowana przez Dawida jako probierz uznania go ze strony Boga. Tekst sugeruje - zapewne nie bez racji - że dość długo Dawid był traktowany jako uzurpator. Wygląda na to, że ostateczne uwiarygodnienie, którego potrzebował, przyszło nie od rodaków, lecz z zewnątrz - od sąsiada z północy. Podsunęło to Dawidowi myśl o zacieśnieniu więzów z Hiramem oraz o silniejszej integracji z Jerozolimą całej północnej części Palestyny. Niebezpieczeństwo tych ambicji rychło zauważyli Filistyni, co doprowadziło do militarnej konfrontacji. Dawid rozstrzygnął ją na swoją korzyść (por. 2 Sm 5,17-25). Filistyni, pokonani pod Baal-Perasim i w dolinie Refaim, wycofali się na wybrzeże i odtąd już nigdy nie stanowili dla Izraelitów poważnego zagrożenia.

Pałac królewski, w którym Dawid zamieszkał, otrzymał nazwę "pałacu cedrowego" (2 Sm 7,2). Do naszych czasów nie zachowały się jednak żadne ślady tej budowli. Możemy się jedynie domyślać, że była usytuowana na "millo" i stanowiła

dzieło mistrzów i robotników sprowadzonych z Fenicji. Wydaje się, że w pobliżu siebie znajdowały się wszystkie główne budowle wzniesione za rządów Dawida, a więc także słynna wieża Dawidowa, opiewana w Pieśni nad Pieśniami 4,4.

Ze wspaniałych budowli Dawida zachowały się do naszych czasów jedynie nikłe szczątki tego, co stanowiło ongiś dumę i chwałę króla Dawida i jego podwładnych.

Pozostałości szybu i tunelu doprowadzającego wodę do miasta, niewielkie resztki muru Jebusyckiego oraz "millo" - to jedyne zachowane świadectwa kultury materialnej z początków izraelskiego zasiedlenia Jerozolimy z czasów Dawida. Urzeczywistnienie najważniejszego projektu, jaki Dawid zamierzył, czyli wybudowanie świątyni, było już dziełem jego syna Salomona. Salomon podjął też kilka innych przedsięwzięć, które miały skonsolidować naród i uczynić z Jerozolimy jego stolicę. Jak wiemy, nie zapobiegło to jednak głębokim podziałom, które około 930 r. przed Chr., po śmierci Salomona, doprowadziły do rozpadu Zjednoczonej Monarchii. Przetrwała jednak pamięć o imponujących osiągnięciach Dawida.

Co się tyczy Jerozolimy z czasów Dawida istnieje duża dysproporcja między wyobrazeniami, jakie zostały urobione w oparciu o biblijne opisy świetności tego okresu a tym, co możemy wiedzieć i zobaczyć dzięki archeologii. Nie ma w tym nic specjalnie dziwnego. Przyczyny niewielkiej liczby świadectw archeologicznych przekonująco wyjaśnił Yohanan Aharoni. Po pierwsze, olbrzymia większość budowli powstawała z kamieni, które później były wielokrotnie wykorzystywane do wznoszenia nowych budynków; po drugie, Jerozolimę cechuje zdumiewająca trwałość i ciągłość zabudowy, co oznacza, że na ruinach starszych warstw zasiedlenia powstały nowe budowle; po trzecie, wiele fragmentów miasta nadal nie zostało odkryte, bo aspiracjom i ciekawości archeologów stoi w dużym stopniu na przeszkodzie status Jerozolimy jako miasta świętego dla wyznawców judaizmu, chrześcijan i muzułmanów, a zatem religijny charakter wielu miejsc. Można jedynie mieć nadzieję, że również odnośnie Jerozolimy z czasów Dawida archeologia nie powiedziała jeszcze swojego ostatniego słowa.

Wybrana bibliografia:

1. AHARONI Y., *The Archaeology of the Land of Israel*, London: SCM Press 1982, 192-195.
2. ALBRIGHT W.F., Epoka żelaza, w: L.W. STEFANIAK (red.), *Archeologia Palestyny. Praca zbiorowa*, Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1971, 311-338.
3. BARKAY G., De David à la destruction du temple de Salomon, w: *Jérusalem 5000 ans d'histoire, Les dossiers d'Archéologie* 1991, nr 165-166, 32-45.
4. BROSHI M., Les Découvertes récentes, (*tamże*, 14-23).
5. MAZAR A., Des origines au temps de David, (*tamże*, 24-31).
6. ZWI WERBLOWSKY R.J., Jérusalem ville Sainte, (*tamże*, 6-15)

7. MEIR BEN - DOR, *In the Shadow of the Temple. The Discovery of Ancient Jerusalem*, Jeruzalem 1985.
8. FRITZ V., *Archeologia biblijna. Mały słownik*, Warszawa: Verbinum 1995, 80-84.
9. GADECKI St., *Archeologia Biblijna*, t. I-II, Gniezno, 1994.
10. KENYON K.M., *Digging Up Jerusalem*, London 1974, 98-106.
11. KENYON K.M., *Archaeology in the Holy Land*, London New York 1979, 233-257.
12. MAZAR A., *The Mountain of the Lord*, Jerusalem 1972.
13. Jerusalem, w: *The New Encyclopaedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Vol. 2, Jerusalem, 698-712.
14. *Starożytny Izrael. Od czasów Abrahama do zburzenia Jerozolimy przez Rzymian*, (pr. zb.), Warszawa 1994, 141-150.

GERUSALEMME NEI TEMPI DI DAVIDE

alla luce delle descrizioni bibliche e delle ricerche archeologiche

(Sommario)

L'autore dell'articolo confronta i dati che emergono dal testo biblico con i risultati delle ricerche archeologiche recenti.

Il primo capitolo tratta la questione della conquista di Gerusalemme da parte di Davide (2 Sam 5,6-8), il secondo, della costruzione del muro intorno al *millo* (2 Sam 5,9) e dell'edificazione del palazzo regale.